

אין דוחין נפש מפני נפש

אבישי בר-טל

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. יולדת
- ג. רצח
- ד. עריות
- ה. סיכום

א. הקדמה

ישנם מספר מקרים בש"ס בהם ישנו צורך לדחות חייו של פלוני על-מנת לקיים חייו של פלוני אחר. את סוגי המקרים ניתן לחלק ל-3 קבוצות עיקריות: יולדת, רצח, עריות. במהלך העבודה נדון בגדרי נפש, ובמקרים מיוחדים בהם ישנו היתר לדחות נפש מפני נפש.

ב. יולדת

אומרת הגמ' בסנהדרין:

"אמר רב הונא קטן הרודף ניתן להצילו בנפשו, קסבר רודף אינו צריך התראה לא שנא גדול ולא שנא קטן. איתביה רב חסדא לרב הונא: יצא ראשו אין נוגעין בו לפי שאין דוחין נפש מפני נפש, ואמאי רודף הוא? שאני התם דמשמיא קא רדפי לה".

מקורה של שאלת רב חסדא הינה בתוספתא ביבמות פ"ט, שם מדובר לגבי אישה מעוברת המקשה ללדת. אומרת התוספתא:

"...האישה שמקשה לילד מחתכין את העובר במעיה, ואפילו בשבת, ומוציאין אותו אברים אברים, מפני שחייה קודמין לו. יצא ראשו, אפילו ביום השני אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש".

מסביר רש"י על מסכת סנהדרין (עב:) ד"ה "יצא ראשו": אישה המקשה לילד ומסוכנת, וקתני רישא החיה פושטת ידה וחותרתו ומוציאתו לאברים, דכל זמן שלא יצא לאויר לאו נפש הוא וניתן להרגו ולהציל את אמו, אבל יצא ראשו אין נוגעין בו להרגו, דהוה ליה כילוד, ואין דוחין נפש מפני נפש...".

מדברי רש"י מובן, שכל זמן שראשו בבטן של אמו מותר להרגו, מפני שלא נחשב לנפש, אבל ברגע שיצא ראשו נחשב כילוד, וחל עליו הכלל "אין דוחין נפש מפני נפש". הבנה זו שעובר נחשב לילוד מזמן שיצא ראשו סותרת לכאורה את דברי המשנה במסכת אהלות פ"ז מ"ו:

"האישה שהיא מקשה לילד מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים, מפני שחייה קודמין לחייו. יצא רובו - אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש".

כמשנה זו מובן גם מדברי הירושלמי במסכת סנהדרין פ"ח ה"ט:
 "רודף שנעשה נרדף מהו להציל את הרודף בנפשו של נרדף? גדול שנעשה קטן מהו להציל את הגדול בנפשו של קטן? התיב ר' ירמיה והתנין יצא ראשו ורובו אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש".
 משני המקורות הללו מובן שצריך שרוב הגוף יצא על-מנת שיחשב לנפש, ולכאורה יש סתירה בין שני המקורות הללו למקורות הקודמים!
 הפרשנים על המשנה במסכת אהלות מתרצים את הסתירה, ומסבירים שרובו הכונה לרוב ראשו. רע"ב מסביר "יצא- רובו של ולד, ומשיצא רוב ראשו, שהוא פדחתו אין נוגעין בו".

בעל ה"תפארת ישראל" בפירושו "יכין" כותב

"יצא רובו- היינו שיצא פדחתו כבר, דאז יצא ראשו, והו"ל כילוד".
 ז"א בכל המקומות הכונה היא לרוב ראשו, וכך מתישבת הסתירה.
 דעה זו נתקבלה להלכה ע"י הרמב"ם, שכתב בהלכות רוצח פ"א ה"ט:
 "...לפיכך הורו חכמים, שהעובר שהיא מקשה לילד מותר לחתוך העובר במעיה בין בסם בין ביד, מפני שהוא כרודף אחריה להרגה, ואם משהוציא ראשו אין נוגעין בו מפני שאין דוחין נפש מפני נפש, וזהו טבעו של עולם"

כמותו כותב גם השו"ע בחו"מ סי' תכה סעי' ב':

"לפיכך העובר שהיא מקשה לילד מותר לחתוך העובר במעיה בין בסם בין ביד, מפני שהוא כרודף אחריה להרגה, ואם משהוציא ראשו אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש, וזהו טבעו של עולם".

מכל המקורות שהובאו יוצא לנו קו אחד. כל זמן שהעובר במעי אמו יש לנו רשות להרגו, מפני שאינו מוגדר כנפש, ולכן חיי אמו קודמים לחייו. לאחר שיצא ראשו הריהו מוגדר כנפש, ואין לנו רשות להרגו על-מנת להציל את אמו. לאור המסקנה אליה הגענו, נשאלת השאלה האם בכל מצב בו יש בעיה הדורשת אבדן חיים של מישהו על חשבון חייו של מישהו אחר אין לנו רשות להחליט את מי להשאיר בחיים, או שמא ישנם מקרים בהם ניתנת לנו רשות להחליט את חייו של מי להעדיף?

על-מנת לענות על שאלה זו יש להבין, מהי הסיבה במקרה של המעוברת המקשה ללדת, שבגללה אין לנו רשות להציל את חיי האם בחיי העובר. הגמ' בסנהדרין (עב:) שואלת לגבי הולד "ואמאי רודף הוא?" ז"א מדוע אין לנו רשות להרוג את הולד, והרי הוא רודף לאמו? תירצה הגמ' "שאני התם דמשמיא קא רדפי לה". ז"א לא העובר רודף את אמו, אלא מן השמים רודפים לאמו, ולכן אין לנו רשות להצילה בחייו. משמע מכאן שבכל מקרה בו חל על אחד המשתתפים דין רודף יש לנו רשות להרוג את הרודף, אך במקרה שלנו, שלא חל על הולד דין רודף אין לנו רשות להרגו. הירושלמי לעומתו מתרץ "שנייא היא תמו, שאין יודעין מי הרג את מיי". ז"א במקרה של המעוברת אין לנו להעדיף את חיי האם על פני חיי העובר, משום שאמו רודפתו באותה מידה שהוא רודף אותה. משמע מכאן שבמקרה ונדע מי הרודף נוכל להרגו.

ע"מ להרחיב נושא זה של דחיית נפש העובר ניתן לעיין באנציקלופדיה הלכתית רפואית בערך "הפלה".

ג. רצח

עד כאן עסקנו במקרה שבו על הצופה מבחוץ להחליט את חיי מי לדחות, מכאן ואילך נדון במקרים בהם ישנו אדם בקבוצת הסיכון, שעליו להחליט האם להציל את עצמו או שמא שב ואל תעשה עדיף. יש לבחון האם השוני בין המקרים גורם להבדלים גם בדינים.

המאירי על סנהדרין (עב:) לא עושה חלוקה בין סוגי המקרים, וכותב:

"זה שביארנו, שכל שאין שם רודף אין דוחין נפש מפני נפש, לא סוף

דבר באחרים שאין מצילין את זה בנפשו של זה, אלא אף בעצמו

אסור לו להציל עצמו בנפש חברו, ואפי' רבים בנפש יחיד"

התוספתא בתרומות סוף פ"ז כותבת:

"סיעה של בני אדם שאמרו להם נכרים: תנו לנו אחד מכם ונהרגו, ואם לאו הרי אנו הורגים את כולן יהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל, אבל אם ייחדוהו להם, כגון שייחדו לשבע בן בכרי יתנוהו להם ואל יהרגוהו. א"ר יהודה במה דברים אמורים בזמן שהוא מבפנים והן מבחוץ, אבל בזמן שהוא מבפנים והם מבפנים, הואיל והוא נהרג והן נהרגין יתנוהו להן ואל יהרגו כולן, וכן הוא אומר ותבא האישה אל העם בחמתה... אמרה להם הואיל והוא נהרג ואתם נהרגין תנוהו להם ואל תהרגו כולכם. ר"ש אומר: כך אמרה להם כל המורד במלכות בית דוד חייב מיתה".

אומרת המשנה ישנן מציאויות מיוחדות בהן ניתן למסור אדם לההרג, אך במציאות רגילה אין רשות למסור אדם לההרג, אף אם בשל כך יהרגו כולם. הטעם לכך הוא מסברא המופיעה במסכת סנהדרין דף (עד.) "מי ימר דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דהוא גברא סומק טפיי". ז"א מי אומר שדמך אדום יותר, אולי דמו של האיש השני אדום יותר.

כעת נברר מתי ניתנה רשות למסור נפש לרצח לפי הדעות השונות. במשנה הובאה דעת ת"ק, שבמקרה וייחדוהו, כגון: שבע בן בכרי מותר למסרו. רש"י במסכת סנהדרין (עב:) ד"ה "יצא ראשו" הסביר מהי הסיבה שבמקרה של שבע בן בכרי דחו נפש מפני נפש, ומביא שתי סיבות

א. "משום דאפי' לא מסרוהו לו (ליואב) היה נהרג בעיר כשיתפשנה יואב, והן (אנשי העיר) נהרגין עמו".

ב. "אי נמי משום מורד במלכות הוה".

נשאלת השאלה האם כוונתם של ת"ק, שאותו אחד שייחדוהו יהא חייב מיתה כשבע בן בכרי, או שיהא מיוחד ע"י התובעים, כשם שייחדו את שבע בן בכרי ובקשו דווקא אותו?

שאלה זו שנויה במחלוקת אמוראים בירושלמי תרומות (פ"ח דמ"ו ע"ב):

"תני סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך פגעו להן גויים, ואמרו תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותנו, ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם, אפי' כולן נהרגים לא ימסרו נפש אחת מישראל. ייחדו להן אחד, כגון: שבע בן בכרי ימסרו אותו ואל יהרגו. ארשב"ל והוא שיהא מחויב מיתה כשבע בן בכרי, ור"י אומר אע"פ שאינו מחויב מיתה כשבע בן בכרי".

המאירי בסנהדרין (עב:) מתייחס לדברי הירושלמי וכותב:

"תנו לנו את פלוני ונהרגהו, ואם לא נהרוג את כולכם ימסרוהו להם... אמר ר"ל והוא שנתחייב מיתה כשבע בן בכרי, וריו"ח אומר אע"פ שלא נתחייב מיתה. ויראה כר' יוחנן, שהרי כל שנחלקו שניהם הלכה כמותו".

מסיק מכאן המאירי שכאשר ייחדו אדם מסויים, למרות שלא חייב מיתה מותר למסרו, אך מוסיף המאירי "אלא שמידת חסידות לעכב וליתן מתון בדבר עד דכדוכה של נפש, וכל שממהר בכך הפקיע מעליו מידת חסידות".

היד רמה סובר שכאשר ע"י מסירת מישוהו שהגויים מעוניינים בו ינצלו כל הקהל, אפשר למסור אותו ואל יהרגו כל השאר. היד רמ"ה משוה זאת למקרה המופיע בתוספתא בתרומה. כותב היד רמה:

"נשים שאמרו להם עכו"ם תנו לנו אחת מכם ונטמא אותה, ואם לא הרי אנו מטמאים את כלכם, יטמאו את כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואיכא לתרוצי דשאני התם דאחת סתמא קא בעו מינייהו (=ויש לתרץ ששונה שם שאחת סתם בקשו מהם), ואמטול הכי (=ומשום כך) יטמאו כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל... אבל היכא דאמרו תנו לנו פלונית, ואם לאו הרי אנו מטמאין את כולכן, איכא למימר דיהבינן להו (=יש לומר שנותנים להם), דסוף מיטמו כולהו, וההיא פלונית בהדיהו (=שסוף מטמאים כולן ואותה פלונית בתוכן), דכיון דדעתיהו עילוה לחודה לא מיתבא דעתייהו באחריתי (=שכיון שדעתם עליה בלבד לא מתישבת דעתם באחרות)".

אומר היד רמה, אף כאשר אין חיוב מיתה ל"מבוקשת", אם היא מסוימת אפשר למסרה, ולהציל ע"י כך את כל השאר, אך אם לא מבקשים מישוהו מסוים, אין למסור אף אחד, משום שיכול להיות שאם לא נמסור אותו ינצל, ושבע בן בכרי בכל מקרה לא היה ניצל, ולכן נמסר.

הרמ"א בשו"ע יו"ד סי' קנז סעי' א בסופו כותב:

"עובדי כוכבים שאמרו לישראל תנו לנו אחד מכם ונהרגהו לא יתנו להם אחד מהם אא"כ ייחדוהו ואמרו תנו לנו פלוני (משנה פ"ח דתרומות, והרמב"ם פ"ה מהלי יסודי התורה)". [וצ"ע משום שמהרמב"ם, שדבריו מובאים לקמן לא משמע כך].

הב"י ביו"ד סי' קנו סעי' א כותב :

"ומשמע דהלכה כר"י, וכן נראה מדברי רבינו שמשון ומדברי הר"ן במסכת יומא (ד.)". וכך כותב שם הר"ן: "ומיהו אם אמרו עכו"ם תנו לנו פלוני שביניכם, ואם לאו נהרוג כולכם, וידם תקיפה לעשות כן ימסרוהו לו ואל יהרגו כולם, כיון שאם לא יעשו כן יהיה הוא והם נהרגים".

לעומת דעות אלו הפוסקות כר"י ישנם הפוסקים כדעת ר"ל.

הרמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ה ה"ה כותב :

"...וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם, יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל, ואם יחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם, אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי יתנו אותו להם, ואין מורין להם כן לכתחלה, ואם אינו חייב מיתה יהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל".

הכס"מ על אתר מסביר את שיטת הרמב"ם ואומר :

"ופסק רבינו כר"ל, אע"ג דמן הסתם לא קי"ל כוותיה לגבי דר' יוחנן, משום דהוי ליה ספק נפשות ולהחמיר, שלא ימסרוהו בידי בידי עכו"ם. ועוד דמתניתא מסייע ליה דקתני כשבע בן בכרי משמע כשחייב מיתה כמותו דווקא... וזו משנת חסידים היא אלמא אין מורים כן".

ההגה"מ על רמב"ם זה נשאר בצ"ע, וכותב "צ"ע שפסק כר"ל לגבי דר"י, דאמר אע"פ שאינו חייב מיתה".

בהמשך התוספתא נאמרה הסתייגותו של ר' יהודה :

"א"ר יהודה בד"א... בזמן שהוא מבפנים והן מבפנים, הואיל והוא נהרג והן נהרגין יתנוהו להם, ואל יהרגו כולם".

הסביר את דבריו הסמ"ק, שכל העניין מדבר רק כאשר אותו שייחדוהו נמצא בתוך הסכנה, אבל כאשר הוא נמצא מחוץ לסכנה אין רשות למסרו, וכך הוא כותב (סי' עח) :

"ואם יחדו להם אחד כשבע בן בכרי ימסרוהו, ואמרינן בירושלמי (דמ"ו) אמר ר"ל והוא שחייב מיתה כשבע בן בכרי, וריו"ח אמר

אפילו אינו חייב מיתה. ונראה דמיירי שהוא בסכנה עמהם, אבל אם הוא חוץ לסכנה אין מוסרין אותו".

ד. עריות

אומרת המשנה בתרומות (ח,יב):

"וכן נשים שאמרו להם גוים תנו אחת מכם ונטמאנה, ואם לא הרי אנו מטמאים את כולכם, יטמאו את כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל"

מסביר הרע"ב "יטמאו כולן- דאין דוחין נפש מפני נפש".

לגבי אישה מחוללת, האם ניתן למסרה לגוים, הביא הכס"מ בהלי' יסודי התורה (פ"ה ה"ה) את דעת הרשב"א, שכתב:

"... אפילו היתה מחוללת יטמאו את כולן, ואל ימסרו אותה להם... אישה אם חיללה עצמה פעם אחת ונטמאת בעבירה, כל שתעבור ותטמא את עצמה תוסיף על חטאתה פשע, ובפעם הזאת אין בינה לבין הטהורה והכשרה שבהן ולא כלום, ולמה יאנסוה למסרה להם שלא מדעתה, ועוד שמא תשוב מדרכה הרעה"

אמנם, לגבי זונה ידועה העומדת במנהגה כותב המאירי בסנהדרין (עב:):

"יראה לי שאם היתה סיעה של נשים והיתה בניהם זונה ידועה עומדת על מנהגה, אפילו לא ייחדו, אלא שאמרו תנו לנו אחת ונטמאנה, ימסרו את הזונה ואל יטמאו".

במקרה ויחדוה נחלקו הפוסקים. כתב הב"י (יו"ד קנז) בשם הר"ן:

"...לנשים שאמרו להן הגוים תנו לנו אחת מכם ונטמאנה, שאם יחדוה להם יתנו אותה, ואל יטמאו כולן".

דעת הט"ז היא שהענין תלוי במחלוקת התנאים לגבי רצח:

"...ונראה דגם זה תלוי בפלוגתא דחייב מיתה כשבע בן בכרי... אלא דנראה לי דאם יחדו אחת מהן, ואמרו אם לא תתנוה לטמא אותה אזי נהרוג כולכם דפשיטא דמהני בזה יחוד ומוסרין אותה...".

לעומתם סובר הרמ"ה (סנהדרין עב:): כשיטתו לעיל, שהסיבה למסור כאשר יחדוה היא זו:

"...אבל היכא דאמרו תנו לנו פלונית ואם לאו הרי אנו מטמאין את כולכן, איכא למימר דיהבינן להו דסוף מיטמו כולן, וההיא פלונית

בהדייהו, דכיון דדעתיה עילוה (=דעתם עליה) לא מיתבא דעתיהו באחריתי (=לא מתישבת דעתם באחרת)".

ה. סיכום

במקרה של היולדת בררנו מהו גדר נפש לעובר. הגענו למסקנה, שכל זמן שראשו, דהיינו רוב ראשו בבטן אמו לא נחשב לנפש, ומרגע שיצא ראשו נחשב כנפש, ואין לדחות חייו מפני חיי האם. דינו של התינוק מושפע מדין רודף, ולכן ברגע שיוחלט שהתינוק רודף את אמו תנתן הרשות להרגו.

במקרה של רצח מושפע דין מסירת אדם לידי נכרים מהריגתו של שבע בן בכרי. ישנה מחלוקת תנאים המסתעפת עד לפוסקים, האם מספיק יחוד על-מנת למסור לנכרים, או שמא צריך שאותו שייחדוהו יהיה חייב מיתה כשבע בן בכרי. כמו-כן ישנן דעות, שאין למסור את אותו שייחדוהו אא"כ הוא נמצא בסכנה שלא יוכל לברוח ממנה.

במקרה של עריות נפסק, שאין למסור אישה אפילו אם היא מחוללת, אך אם ייחדוהו, או שהיא זונה העומדת בנהגה הותר למוסרה. במקרה וייחדוהו נחלקו הפוסקים באיזה מצב יותר למסרה, האם כאשר מאימים על הקבוצה ברצח, או משום שלא מתישבת דעתם באחרות.